

НОМІНАЦІЯ ПОХОВАЛЬНИХ ОБРЯДОДІЙ ТА МІСЦЯ ЇХ ПРОВЕДЕННЯ В ЗАКАРПАТСЬКОМУ ГОВОРІ

Анотація. У статті зроблено спробу етнолінгвістичного, словотвірного та лінгвогеографічного аналізу назв поховальних обрядодій і місця їх проведення в закарпатському говорі на матеріалі 48 н. п. Закарпатської області. Авторка аналізує слова, які належать винятково до похоронної сфери, а також загальноновживану лексику, семантичне поле якої включає й значення поховально-обрядової реальності.

Ключові слова: номінація, говір, сема, семантика, поховальні обрядодії, ритуал.

Дослідженню комплексу чи окремих ритуалів, пов'язаних із похованням та поминанням померлих у слов'ян, присвячено праці П.Богатирьова, Н.Велецької, О.Седакової, М.Толстого, С.Толстої та ін.

Що ж стосується наукових пошуків українських етнолінгвістів, то на сьогодні добре вивчені поховальний і поминальний обряди Полісся в численних працях В. Конобродської [6, 7]. Інформацію про поховальний обряд у контексті дослідження лексики сімейних обрядів на матеріалі окремих говірок подано в наукових дослідженнях М. Бігусяка (гуцульські) [1], В.Дроботенко (східноспівнічній) [3], Ю.Руснак (буковинські) [8], О.Жвавої (подільсько-буковинсько-наддністрянське суміжжя) [5], Л.Хомчак (надсянські) [9, 10] тощо.

Мета нашого дослідження – семантичний, словотвірний, ареалогічний та етнолінгвістичний аналіз назв поховальних обрядодій і місця їх проведення в закарпатському говорі.

Для реалізації мети плануємо виконати такі **завдання**: 1) зафіксувати за спеціально укладеною програмою вербальний опис поховальних обрядодій, номінацію реалій у закарпатському говорі; 2) дослідити структурну організацію, семантику та походження номінативних одиниць; 3) з'ясувати варіативність номінативних елементів цієї тематичної групи, ареал їх поширення в закарпатському говорі порівняно з іншими українськими діалектами.

Джерелом дослідження є діалектне мовлення, записане протягом 2009–2013 рр. у 48 населених пунктах Закарпатської області. Матеріал зібрано за програмою у режимі питання – відповідь та на підставі текстів-оповідей діалектоносіїв. Крім того, використано діалектні словники, атласи, лінгвістичні та етнографічні студії.

Об'єкт дослідження – закарпатський (середньозакарпатський, підкарпатський, південнокарпатський) говір.

Предмет дослідження – семантика, словотвір, ареал поширення назв поховальних обрядодій та місця їх проведення в закарпатському говорі.

Сема **'похорон, поховання померлого'** представлена номенами: *похорон* (усі гов.), *хован'а* (ужан.гов.), *опров'ід^m*, *упрув'ід^m*, *ўпрув'ід^m* (Тор., Келеч.), *опров'їд*, *упров'їд* (Син., Кол.), *пров'їд* (Негр.), *упру'їд* (Кал.), *погр'їбⁿ*, *в'ід^mп'рава* (М.Бер.), *п'ратаⁿ'а* (Тор., Син., Келеч., Бер.). Однак часто для номінації цього процесу використовується не іменник, а дієслова чи дієслівно-іменні сполуки типу *будут го п'ратати (хороⁿнити)*, *п'рачут мрт'вого* (Тор., Син., Келеч., Бер.), *будут го ховатиⁱ* (ужан.гов.), *хорон'ат* (Син.) та ін. Такі ж назви зафіксував і Й.О.Дзензелівський (ДЛАЗ, I, 35; II, 143).

Похорон – нульсуфіксальне утворення від *похоронити* (< *хоронити* «ховати», «приховувати») (Черних, 2, 352). Див. літ. *похорон* т.с. (СУМ, 7, 457).

Упрув'ід^m, *ўпрув'ід^m*, *опров'їд*, *упров'їд*, *пров'їд*, *упру'їд* – похідні від *провести* ← *вести*, псл. *vesti* < *vedti (ЕСУМ, 1, 364; Фасмер, 1, 284). Пор. літ. *провід*, розм., рідко. Те саме, що проведення (СУМ, 8, 133). Див. гуц. *опровід* «панахида над небіжчиком; похоронний обряд»; «заст. ігри біля небіжчика» (ГГ, 140).

Лексема *погр'їбⁿ* мотивована дієсловом *погрібати* (з псл. *greti* < *grebtī, *grēbati* [ЕСУМ, 1, 590]), хоча, можливо, закріпилася під впливом польської мови (пор. пол. *pogrzeb* «похорон» [9, с. 171]). Див. гуц. *погребті* «поховати» (ГГ, 152).

П'ратаⁿ'а – суфіксальний дериват від *п'ратати*, що походить із прсл. *prētati*, очевидно, з первісним значенням «рвати, виривати, розчищати (землю)» (ЕСУМ, 4, 621). Див. *пратанс* т.с. (Саб., 296); пор. бойк. *пратати* «прибирати» (Онишк., 2, 159).

Кладовище в закарпатських говірках називають: *кладбище* (більш. гов.), *кладб'їще* (Н.Дав.), *тими^m'їу* (Тор., Ізки, Н.Ст., Тюш.), *тиⁿ'ни^e'тїу* (Син., Кол., Негр., Біл.), *тиⁿ'ни^e'тїу* (Н.Вор., В.Вор.), *тими^m'тїу* (Н.Дав.), *тими^m'уу* (Черв., Т.-Б.), *тиⁿ'ми^e'тїу* (Корит.), *теме^m'туу*, *теме^m'ту* (Кош.), *ц'интар'* (Кал., Дубр., М.Бер.), *ц'винтар'* (Н.Дав., Нерес.), *цвыⁿ'тар'* (Люта), *тин* (Неліп.), *тын* (Дус., Бер.), *шкр'абовиц'* (Ізки), *киⁿ'чурка* (Т.-Б.), заст. *рїпа* (Тор.). Й.Дзензелівський ще зафіксував *кірїтіш*, *кірїтіш* (ДЛАЗ, I, 34).

Номен *кладбище* (*кладб'ище*), очевидно, закріпився в говірці під впливом російського *кладбище*, що, на думку М.Фасмера, походить від *кладба* «складання»; напевно, табуїстична назва, спочатку «місце для складання; поховання» (Фасмер, 2, 243). Див. літ. *кладовище* «місце для поховання померлих» (СУМ, 4, 172).

Тими́т'іу (*тими́т'ю́*, *тими́т'у́*, *теме́ту*, *теме́ту́*), *ти́ни́'етю́* (*ти́ни́'ет'іу́*) – запозичення з угорської мови; уг. *temető* «кладовище» (ЕСУМ, 5, 542). Див. марамор. *теме́тув* (Саб., 350), гуц. *теме́тів* (ГГ, 205), бойк. *теме́тів* т.с. (Онишк., 2, 283). І. Сабадош зафіксував також назву *теметчій* «витрати, пов'язані з похороном» (Саб., 350).

Цынтар' (*ц'винтар'*, *цвы'нтар'*) запозичене з польського *stentarz*, куди ввійшло як латинізм (Фасмер, 4, 293). Див. гуц. *цвинтар* (ГГ, 205), бойк. *цвонтар'* (Онишк., 2, 350), надсян. *цвинтар*, *цв'нтар* т.с. [9: 168].

Назви *кичурка*, *тин* (*тын*), *ріпа*, *кірітіш*, *кірітіш* виникли внаслідок переосмислення. Пор. літ. *тин* «огорожа» (СУМ, 10, 114), бойк. *тин* т.с. (Онишк., 2, 288), що походить із псл. *тынъ* «перегородка» (ЕСУМ, 5, 569); *ріпа* «круча, яр, урвище» (Онишк., 2, 174), наддністр. *ріпа* «горб, не порослий лісом» (Шило, 226), які запозичені з рум. *ripă* «обрив, прірва, провалля» (ЕСУМ, 5, 79); бойк. *кічирка*, *кічир'ка*, *кічирка* «гора, горб, крутий горб, зарослий лісом», «місце, заросле корчами, де пасуть худобу» (Онишк., 1, 351), що пов'язані з псл. **kyčera* (ЕСУМ, 2, 440); марамор. *керетіш* «огорожа з вертикально прибитих дощок», запозичене з угор. *kerítés* т.с. (Саб., 141).

Для означення могили, тобто **'місця, де ховають померлих'**, в обстежених нами говірках використовуються назви: *могила* (усі гов.), *гр'іб'* (верх. гов., Люта), *гроб'* (Неліп.), *груб'* (марамор., ужан. гов.), *груб'* (Син., Кол., Негр., Н.Дав., Дус., М.Бер.), *грон'кы* (Келеч.), *јама* (усі гов.).

Лексеми *могила*, *гр'іб* є нормативними і мають праслов'янське походження: *могила* ← псл. *mogyla* «купа», очевидно, пов'язане з **mogti* «могти», первісно «тягти (отже, стягнене в купу)» [ЕСУМ, 3, 493]; *гр'іб* ← псл. *greti* < **grebti* (Фасмер, 1, 459; ЕСУМ, 1, 589–590), т.с. *гроб* – *грести* (о/е) (Циган., 95; Черних, 1, 218). Див. бойк. *гр'іб* (Онишк., 1, 193) т.с. Лексема *јама* виникла внаслідок переосмислення загальноновживаного *јама*, що походить із псл. **jama* (Фасмер, 4, 555).

Оплакування покійника: *плач'і* (Тор., Син., Кош., Нерес., Черв., Дубр., Т.-Б.), *плаш'і* (Люта), *плач* (Неліп., Изки, М.Бер.), *реу́* (Син.), *рван'а* (Бер.), *заводины* (Келеч.), *заводы* (Кол.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бігусяк М. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі : автореф. дис... канд. філол. наук / М.Бігусяк. – Івано-Франківськ, 1997.
2. Богатырёв П.Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья // Богатырёв П.Г. Вопросы теории народного искусства. – М., 1971. – С.167–296.
3. Дроботенко В.Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини : автореф. дис... канд. філол. наук / В.Д. Дроботенко. – Донецьк, 2001. – 23 с.

Плач'і (*плаш'і*), *плач* – нульсуфіксальні утворення від *плакати*, пор. прсл. *plakati* (ЕСУМ, 4, 424; Фасмер, 3, 272; Черних, 2, 37–38). Див. літ. *плач*. Дія за знач. *плакати* (СУМ, 6, 572). Аналогічно утворені *реу́* (від *ре'вати*) і *заводы* (від *зав'одити* «дуже голосно плакати»). *Заводины* – суфіксальний дериват від *зав'одити*.

Обрядодії над тілом покійника: *в'ід'сн'ірован'а* (верх., марамор. гов., Черв.), *п'ен'іе* (Неліп.), *с'в'ічин'а* (Тор., Тюш., Н.Вор.), *лопат'ки* (Люта), *псал'тыр'а* (М.Бер.). Пор. гуц. *посвітини* «поминки в день похорону» (ГГ, 155). Цікаво, що номен *свічення* Й.Дзензелівський зафіксував зі значенням «гра-забава при померлому» (ДЛАЗ, II, 142), яке вже архаїзувалося.

Лопат'ки – суфіксальне утворення від *лопати* «хлопати, вдаряти по чомусь або комусь»; пор. псл. *lopati* (ЕСУМ, 3, 287). В атласі Й.Дзензелівського знаходимо ще назви *лопатка*, *лопыцкы*, *чофады*, *чефады*, які позначали ігри-забави при померлому (ДЛАЗ, II, 142). Слід зауважити, що в говірці Торуня нам удалося зафіксувати у мовців похилого віку вислів *'бити лопат'кы* на позначення ритуальної гри, що відбувалася зазвичай у сусідній кімнаті чи в снігах хати, де лежав покійник. Під час цієї гри молоді люди вдаряли одне одного і вгадували, хто це зробив. Однак ритуальні ігри, як і їх назви, можна вважати сьогодні архаїчними елементами в структурі поховальної обрядовості Закарпаття.

Отже, у складі назв поховальних обрядодій та місця їх проведення в закарпатському говорі виділяємо лексику, яка належать винятково до сфери похоронної (*'похорон*, *опров'ід'*, *упрув'ід'*, *ўпрув'ід'*, *'погр'іб'*, *псал'тыр'а*, *с'в'ічин'а*), а також загальноновживану лексику, семантичне поле якої включає й значення поховально-обрядової реальності (*'пр'ата'н'а*, *'р'атами*, *хо'вати'*, *јама*, *плач*, *реу́*, *'рван'а*, *заводины*, *заводы* тощо). За походженням це переважно три групи назв: 1) ті, що походять із праслов'янської мови або ж утворені від праслов'янських основ (*могила*, *гр'іб'*, *'похорон*, *'хован'а*, *'пр'ата'н'а*, *упрув'ід'*, *пров'ід* та ін.); 2) виникли внаслідок переосмислення (*јама*, *кичурка*, *ріпа*, *кірітіш*, *кірітіш*); 3) запозичені з інших мов (*тими́т'іу* (*тими́т'ю́*, *тими́т'у́*, *теме́ту*, *теме́ту́*), *ти́ни́'етю́* (*ти́ни́'ет'іу́*), *цынтар'* (*ц'винтар'*, *цвы'нтар'*). Більшість лексем вживається в літературній українській мові та в інших українських діалектах (*'похорон*, *пров'ід*, *ц'винтар*, *могила*, *гр'іб* тощо), відрізняючись фонетико-словотвірними говірковими особливостями.

4. Дроботенко В.Ю. Омельченко З.Л. Словник родинної обрядової лексики східностепових українських говірок / В.Ю. Дроботенко, З.Л. Омельченко // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.] – Донецьк, 1996. – Вип. 2. – С. 264-269.
5. Жвава О.А. Лексика родинних обрядів подільсько-буковинсько-наддністрянського суміжжя : автореф. дис... канд. філол. наук / О. А. Жвава. – К., 2010. – 22 с.
6. Конобродська В. Л. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах: автореф. дис... канд. філол. наук / В.Л. Конобродська. – Л., 1999. – 21 с.
7. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди: Етнолінгвістичні студії. – Житомир, 2007. – Т. 1. – 356 с.
8. Руснак Ю.М. Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті : автореф. дис... канд. філол. наук / Ю.М.Руснак. – Чернівці, 2010. – 20 с.
9. Хомчак Л. Полонізми в лексичі родинної обрядовості надсянських говірок / Леся Хомчак // Діалектологічні студії: Запозичення та інтерференція. – Львів, 2010. – Вип. 9. – С. 159–176.
10. Хомчак Л.М. Проблеми дослідження родинно-обрядової лексики в надсянських говірках / Л.М. Хомчак // Наук. час. Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова. – Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. пр.] / [відп. ред. М.Я. Плющ]. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3. – Кн. 2. – С. 145–152.

Умовні скорочення назв джерел

1. ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
2. ДЛАЗ – Дзедзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика / Й. О. Дзедзелівський. – Ужгород, 1958 – 1993. – Ч. I – III.
3. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982–2006. – Т.1–5.
4. МСГГ – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок. – Ужгород, 2005. – 266 с.
5. Онишк. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984.–Ч. 1–2.
6. Саб. – Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
7. СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Рута. – 2005. – 688 с.
8. СПГЛ – Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – К.: Наук. думка, 1974. – 260 с.
9. СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
10. Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Макс Фасмер – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.
11. Циган. – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка: Более 5000 слов / Г.П. Цыганенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. Рад. шк., 1989. – 511с.
12. Черних – Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / П.Я. Черных. – В 2 т. – М.: Русский язык, 1999.
13. Шило – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Список скорочень назв населених пунктів

1. Бар. – Баранинці Ужгородського району
2. Бер. – Березники Свалявського району
3. Біл. – Білки Іршавського району
4. В.Вор. – Верхні Ворота Воловецького району
5. Вер. – Веряця Виноградівського району
6. Вол. – Волосянка Великоберезнянського району
7. Гор. – Горяни Ужгородського району
8. Горін. – Горінчово Хустського району
9. Д.Пол. – Довге Поле Ужгородського району
10. Дубр. – Дубриничі Перечинського району
11. Дус. – Дусино Свалявського району
12. Заг. – Загаття Іршавського району
13. Зол. – Золотарево Хустського району
14. Із. – Іза Хустського району
15. Ізки – Ізки Міжгірського району
16. Імст. – Імстичево Іршавського району
17. Кал. – Калини Тячівського району
18. Кел. – Келечин Міжгірського району
19. Кол. – Колочава Міжгірського району

20. Кор. – Королево Виноградівського району
21. Корит. – Коритняни Ужгородського району
22. Кош. – Кошельово Хустського району
23. К.Роз. – Костринська Розтока Великоберезнянського району
24. Лаз. – Лази Тячівського району
25. Лоп. – Лопухів Тячівського району
26. Люта – Люта Великоберезнянського району.
27. М.Бер. – Малий Березний Великоберезнянського району
28. Майд. – Майдан Міжгірського району
29. Мир. – Мирча Великоберезнянського району
30. Нанк. – Нанково Хустського району
31. Негр. – Негровець Міжгірського району
32. Неліп. – Неліпино Свалявського району
33. Нерес. – Нересниця Тячівського району
34. Н.Вор. – Нижні Ворота Воловецького району
35. Н.Дав. – Нове Давидково Мукачівського району
36. Н.Сел. – Нове Селище Хустського району
37. Н.Сол. – Нижнє Солотвино Ужгородського району
38. Пер. – Перечин Перечинського району
39. Под. – Подобовець Міжгірського району
40. Приборж. – Приборжавське Іршавського району
41. Реп. – Репинне Міжгірського району
42. Син. – Синевир Міжгірського району
43. Сокир. – Сокирниця Хустського району
44. Тор. – Торун Міжгірського району
45. Т.-Б. – Тур'я-Бистра Перечинського району
46. Тюш. – Тюшка Міжгірського району
47. Черв. – Червеньово Мукачівського району
48. Чин. – Чинадієво Мукачівського району

Olha Pyskach

The nomination of funeral rituals and their places in Transcarpathian dialects

Summary. The article deals with ethnolinguistic, linguogeographic and word-formation analysis of funeral rituals and their places in Transcarpathian dialects. The research is based on the materials collected in 48 towns and villages of Transcarpathia. The author touches upon words belonging to the sphere of funeral rituals, as well as general vocabulary belonging to the semantic field of funeral reality.

Key words: nomination, dialect, sema, semantics, funeral rituals.

Одержано 28.05.2014 р.